

וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ

האידיאל המונוגמי ביהדות

ניר מנוסי

מורה לחסידות, סופר

האם היהדות בעד מונוגמיה?

שאלה זו רודפת את כל העוסק בנושא המשפחה היהודית. "כיצד ניתן לדבר גבוהה גבוהה על אודות אידיאל הזוגיות ביהדות, כאשר התורה כלל אינה מונוגמית אלא מתירה לגבר לשאת מספר נשים? הלא אפילו לאבותינו ומלכינו המקראיים בכבודם ובעצמם היו כמה וכמה נשים!"

בעיני אנשים רבים אין מענה מניח דעת על שאלה זו, והם הולכים ומשתכנעים כי מוסד המשפחה כפי שהוא מוכר לנו הוא תוצר חברתי מודרני שהוטלא על היהדות, לא בשר מבשרה. אחדים מהם מסתובבים בתחושה שעולם הערכים הבסיסי של התורה נוגד באופן מטריד את החוש המוסרי שלהם. אחרים רואים בכך אישור לתקוותיהם להטמיע ביהדות מודלים משפחתיים חלופיים, כגון ביגמיה או פוליגמיה (החזרת היהדות לשורשיה), או להבדיל נישואין חד-מיניים (שהרי מוסד המשפחה היהודית הוא ממילא רק צביר של תוצרים חברתיים).

אך התבוננות עומק במקורות היהדות ובהתפתחותה מגלה תמונה מורכבת ומעניינת יותר. עולה ממנה, כי אף שמסיכות שונות התיירה התורה ריבוי נשים, ישנן ראיות רבות לכך שהאידיאל היהודי היה מאז ומעולם נישואין מונוגמיים בין איש אחד ואישה אחת. ההתפתחות ההיסטורית של היהדות לכיוון המונוגמיה אינה אפוא הטלאה או סילוף, אלא עומדת בסימן "יישור קו" הדרגתי עם האידיאל המקורי הזה.

ההיתר לריבוי נשים בתורה

התורה מתירה בבסיסה לגבר לשאת יותר מאישה אחת (בלעז, "פוליגיניה")¹. הדבר מתבטא ראשית בסיפורי התנ"ך, הכוללים כמה מקרים של גברים הנושאים מספר נשים, מבלי שהדבר מוצג לגנאי. אברהם לוקח את הגר לבקשת שרה, כדי

שזו "תְּבַנְנָה מִמֶּנָּה", קרי, שבזכות זה תזכה לפרי בטן (אמנם הגר אינה רעיה שנייה, אך עדיין לפנינו סוג של ריבוי נשים). בהמשך, לאחר שהונה אותו דודו לשאת את בתו הבכורה לאה, שב יעקב ונושא גם את אחותה הצעירה רחל, נותר נשוי לשתייהן, ובהמשך לוקח, לבקשתן, גם את שתי שפחותיהן. מאוחר יותר מסופר על אלקנה, אבי שמואל הנביא, כי היה נשוי לשתי נשים. ספר מלכים מתאר כמה אנשים שנשאו יותר מאישה אחת וכן היו להם פילגשים, בראשם דוד מלך ישראל, שלמשיח מזרעו כולנו מייחלים (המקרה של שלמה המלך, שנשא "נָשִׁים שְׁרֹטֹת שָׁבַע מֵאוֹת וּפְלִגְשִׁים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת"², כן מוצג לגנאי, שכן הוא עבר על דברי התורה המפורשים "וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים")³.

כאשר למצוות התורה, ההיתר לשאת מספר נשים משתמע מכמה פסוקים. ראשית כול, הפסוק שממנו נלמד הנושא החשוב של חובות הבעל לאשתו מדבר למעשה על מצב של לקיחת אישה נוספת: "אִם אֶחָת יִקַּח לוֹ (ופירש רש"י: עליה) שְׂאֵרָה כְּסוּתָה וְעִנְתָּהּ לֹא יִגְרַע"⁴. במקום אחר מדברת התורה על מקרה של "כִּי תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים"⁵, מבהירה בכך שהדבר אינו פסול. בנוסף, כאשר התורה אוסרת נשיאת שתי אחיות – "וְאִשָּׁה אֶל אֶחָתָה לֹא תִקַּח לְצֶרֶר לְגִלּוֹת עֲרוֹתָהּ עָלֶיהָ בְּחַיֶּיהָ"⁶ – עולה מכך שנשיאת שתי נשים שאינן אחיות מותרת.

למרות פסוקים אלו, שאלת ההיתר לשאת נשים נוספות הוא נושא למחלוקת בגמרא:⁷

אמר רבי אמי... שאני אומר, כל הנושא אשה על אשתו – יוציא ויתן כתובה.
רבא אמר: נושא אדם כמה נשים על אשתו, והוא דאית ליה למיזייניה
[כשיש בידו לפרנס].

שני הצדדים אינם כופרים בעצם ההיתר של התורה לריבוי נשים, אלא בשאלת כוחה של האישה הראשונה ביחס לכך. לדעת רבי אמי, אם אדם נושא אישה שנייה, לאשתו הראשונה שמורה הזכות לתבוע שיגרש וייתן לה כתובה.⁸ לעומת זאת, לדעת רבא, אין לאישה זכות זו, והאיש רשאי לשאת נשים ככל שבכוחו לפרנס.

נטיית ההלכה במשנה ובגמרא היא בכירור לדעתו של רבא, והראיה לדבר היא שבשלל מקומות מתוארים מצבים של ריבוי נשים כמצואות הלכתית לגיטימית.⁹ אכן, גם ההלכה נפסקה בסופו של דבר לדרכו. הרי"ף פסק כך¹⁰ וכן הרמב"ם¹¹ ובעקבותיהם גם השולחן ערוך, עם כמה הסתייגויות:¹²

נושא אדם כמה נשים, והוא דאפשר למיקם בסיפוקיהו [לספק צרכיהו].
ומכל מקום נתנו חכמים עצה טובה שלא ישא אדם יותר מ'ד' נשים, כדי

שיגיע לכל אחת עונה בחודש. ובמקום שנהגו שלא לישא אלא אשה אחת, אינו רשאי לישא אשה אחרת על אשתו. (ועיין לקמן סוף סימן ב' דאסור לישא שתי נשים בשני מקומות).

לפי השולחן ערוך, מותר לשאת כמה נשים, אך (א) עליהן להיות מאותו אזור (ב) מומלץ שלא לשאת יותר מארבע, ו-(ג) כל זאת רק בארצות הנוהגות כך. מדוע התיירה התורה ריבוי נשים? ניתן לראות בכך בגדר "חוק" שאין רשות להרהר אחריו, אולם ייתכן בהחלט שהדבר הוא "משפט" שהשכל יכול להבינו ולהסכים לו. ניתן להצביע על לפחות שלושה טעמים המקרבים אל הדעת את ההיתר של ריבוי נשים:

- **שיקוף ואישור של המציאות החברתית של ימי קדם.** התורה אין עניינה לשדר את מערכות החברה, אלא לעגן את חירושה (שבתחומים רבים הם מהפכניים, כמו למשל ביטול האלילות) במסגרת המציאות החברתית הקיימת. מכיוון שרוב רובן של החברות בימי קדם היו פוליגניות, התורה שימרה דפוס זה (כפי שעשתה למשל גם בתחום העבדות, ועוד).
- **שיקוף ואישור של המציאות הביולוגית.** בקרב כלל היונקים, ומינים רבים נוספים, נקבה יכולה להיות מעוברת רק מזכר אחד בכל רגע נתון, בעוד זכר יכול לעבר נקבות רבות באותו זמן. לעובדה זו השלכות רבות גם על המציאות הפסיכולוגית והחברתית האנושית, כמו למשל העובדה שגברים נוטים יותר להתאוות למספר נשים בעוד נשים נוטות לרצות גבר נאמן אחד. בכך שהתורה מתירה בבסיסה ריבוי נשים היא משקפת מציאות זאת, וכן מאפשרת ריבוי גדול יותר של צאצאים.
- **חסד והגנה לנשים בתקופות שבהן תמותת הגברים גבוהה מתמותת הנשים.** בתקופות רבות בהיסטוריה, כפרט בעתות מלחמות, ישנה תמותה גבוהה יותר של גברים, מצב היוצר ריבוי אלמנות ורווקות המשוללות הגנה, זרע ועזרה בגידול הילדים הקיימים. במצבים אלו האפשרות של ריבוי נשים מעניקה סיוע והגנה לנשים הפנויות הרבות.

בפועל, בימי בית שני ניכר שהמנהג לשאת יותר מאישה אחת הצטמצם ביותר, שכן אין כמעט שום אזכור למקרים של ריבוי נשים בקרב חז"ל.¹³ במידה שהתופעה נמשכה היא הופסקה בארצות אשכנז בסביבות שנת 1000 לספירה בידי תקנת חרם דרבנו גרשם מאור הגולה, שאסרה על נשיאת אישה שנייה (כאשר גם בארצות המזרח, שם המשיכה לנהוג הפוליגניה, נכלל במרבית הכתובות "תנאי מונוגמיה" ובו התחייבות הבעל לא לשאת אישה שנייה).¹⁴ תקנת חרם דרבנו גרשם התקבלו

באופן נרחב ביותר על מרבית פוסקי אשכנז, כמו גם פוסקים ספרדים רבים, והרחיק לכת יותר מכולם הרא"ש, באמרו שהן "נחשבות כמו שניתנו מסיני"¹⁵! עם זאת, נראה שהתקנה בדבר ריבוי נשים נקבעה מסיבות שאינן מהותיות לדין התורה (כגון רצון למנוע התעללות באישה הראשונה, למנוע מצבים שבהם בן ובת לאותו אב נישאים שלא מדעת, וכדומה). הדבר משתקף בכך שלמרות הקונצנזוס הנרחב, כמה רבנים גדולים ביותר בספרד ובאשכנז לאורך הדורות – ביניהם הרשב"א,¹⁶ הגר"א,¹⁷ היעב"ץ¹⁸ והרב עובדיה יוסף¹⁹ – התנגדו לה, לעתים באופן נחרץ ביותר.

בין מותר לרצוי

ואולם, מבלי להתיימר לחלוק על המתנגדים החשובים לתקנת רבנו גרשם, יש מקום לבחון את הפער המשמעותי בין ה"מותר" ל"רצוי" בעיני התורה. העובדה שהתורה מתירה דבר מה, אין פירושה בהכרח שהיא מעודדת אותו. כלל גדול קבעו חז"ל והוא "קדש עצמך במותר לך",²⁰ ולפי פרשנים רבים, הכוונה שכל העניינים הארציים שהתורה התירה, יש להיזהר שלא להפריז בהם, כולל הנושא של ריבוי נשים.²¹ ואכן ניתן לראות, שהרבה לפני שרבנו גרשם הגה את החרם שלו, שתלה התורה שלל רמזים לכך שריבוי הנשים רחוק מלהיות רצוי, ויש בו אף פסול.

הרמז הראשון גלום בעצם המילה בעברית "צרה", הנושאת נופך שלילי מובהק: "שתי נשים מאיש אחד תקראנה צרות, והוא מלשון צר ואויב, כי על פי רוב שונאות זו לזו".²² לא בכדי הפסוק שהבאנו לעיל המתאר מצב של ריבוי נשים, "כִּי תִהְיֶיךָ לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים", ממשיך ומתאר כי "הָאֵחָת אֶהְיֶה וְהָאֵחָת שְׂנוֹאָה",²³ מציע בכך כי לא תיתכן מציאות של שתי נשים שבו האחת אינה פחות אהובה מהשנייה.²⁴

רמז נוסף נמצא בסיפור הראשון בתורה: העובדה כי בגן עדן נבראו איש אחד ואישה אחת, לא איש אחד וכמה נשים.²⁵ הדבר לא רק מובלט בסיפור, אלא אף באופן הרומז בבירור לכך שאיש אחד ואישה אחת (שכל אדם בעולם נולד דווקא ותמיד מזיווגם) מגלמים יחדיו את צלם האלוקים שלפיו נבראו: "בְּצַלְם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם".²⁶ אדרבה, במסגרת אמונה שבמרכזה ניצבת אחדותו של הבורא, דומה כי ריבוי נשים (ולמעשה גם גברים) מטשטש את צלם האלוקים ומקרבו לעולם הדימויים האלילי של ריבוי אלים. היות אדם וחוה יחידים בגן עדן מודגשת שוב בפסוק החותם את סיפור בריאתם, "וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד".²⁷

אנו נפגשים עם המנהג של ריבוי נשים לראשונה רק כמה דורות מאוחר יותר, בדמותו של למך, צאצאו של קין, הנושא שתי נשים.²⁸ מעבר לכך שכל שושלת קין

היא במידה רבה מקוללת, ועל פי פשט נמחתה עם המבול,²⁹ למך עצמו מוצג כאיש דמים ורברבן, ולפי המפרשים נוהג שתי הנשים שנהג היה מגונה ואכזרי כלפי שתי הנשים גם יחד, וממעשי השחיתות של בני דור המבול. וכך כותב רש"י על הפסוק:

כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש. זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה.

לעומת למך צאצא קין ניצב למך צאצא שת, שלא זו בלבד שאינו מוצג כרשע אלא שמביע צער על מצב בני האדם, ומוליד את מושיעם נח.³⁰ נח עצמו נושא אישה אחת בלבד, וכמוהו שלושת בניו, עליהם מופקדת הקמתה מחדש של האנושות. מבין האבות, אברהם ויעקב מובאים תדיר כדוגמאות לאישים שנשאו כמה נשים. אך מי שמביא סיפורים אלו כראיות לאנטי-מונוגמיות לכאורה של התורה, מחמיץ דבר פשוט: כל האבות שאפו לכתחילה להיות נשואים לאישה אחת בלבד. אברהם רצה לשאת רק את שרה, והיא זו שביקשה ממנו לבוא גם אל הגר. יעקב רצה לשאת רק את רחל, והיה זה לבן שכפה עליו את נישואי לאה, ורחל ולאה שביקשו ממנו לבוא אל שפחותיהן. יצחק לא היה האב המונוגמי היחיד, אלא היחיד שזכה להגשים את השאיפה המונוגמית של כל האבות.³¹

חשיבות מימוש האידיאל המונוגמי בידי יצחק ורבקה מודגשת בכך שהתורה מקדישה את תשומת הלב הרבה ביותר ליחסיהם. סיפור שידוכיהם הוא הארוך והמפורט ביותר, ומסופר פעמיים; מהם למדנו את מנהג ההינומה המאפיין את הנישואין היהודיים עד ימינו; והם זוג ההורים היחיד שאנו זוכים להצצה לחייהם האינטימיים: "וְהָיָה יִצְחָק מְצַחֵק אֶת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ".³²

מכאן והלאה, לא מסופר על אף דמות בחומש שלא היתה מונוגמית. בני יעקב נשאו כולם אישה אחת. תמר שפיתתה את יהודה כדי להתייבם ממנו, דאגה לעשות זאת לאחר שהתאלמן. משה, אהרן ומרים היו שלושתם מונוגמיים.

בספרי שופטים, שמואל ומלכים אנו באמת נחשפים יותר למציאות של ריבוי נשים, במיוחד בסיפורי אלקנה, דוד ושלמה; אך סיפורים אלו הם בכללותם יותר סיפורי היסטוריה יהודית, הסיפור של מה התרחש בפועל בעם ישראל, ופחות סיפורים שלומדים מהם לגבי אורח החיים היהודי הראוי. אכן, מרבית סיפורים אלו מתארים מציאות מקולקלת באופן כללי בעם ישראל, עידן המאופיין בנהייה חוזרת ונשנית אחר עבודת אלילים ובמאבקי כוח. הנשיאה בהיתר של נשים נוספות מתגמדת לעומת עבירות רבות וחמורות המתוארות בספרים אלו.

ראיה חזקה נוספת לאידיאל המונוגמי נמצא בשיר השירים, החיבור שעליו אמר

רבי עקיבא כי "שאינ כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים"³³. שיר זה, שקטעים שלמים מתוכו מוקדשים לתיאור יופייה הייחודי של האהובה בעיני אישה, מאופיין בכמה מביטויי האהבה המונוגמיים המובהקים ביותר בתנ"ך. אחד הבולטים שבהם הוא אמירת הרוד לרעיה: "כְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחוּחִים כֵּן רְעִיתִי בֵּין הַפְּנוֹת", עליה מגיבה הרעיה ככתמונת מראה: "כְּתַפּוּחַ בְּעֵצֵי הַיַּעַר כֵּן הוֹדִי בֵּין הַבָּנִים"³⁴. במציאות פוליגמינית דברי הרעיה אינם מפתיעים: אין לה אלא את בעלה, אז מובן שהוא מיוחד במינו בעבורה. אך מה פתאום הרעיה כה מיוחדת בעבור הרוד? הרי הוא יכול לשאת נשים אחרות! אז זהו, שהוא לא רוצה. הוא רוצה רק אותה, וכל האחרות מחוירות מולה. דבר זה מודגש עוד יותר בהמשך, בפסוק "שְׁשִׁים הֵמָּה מְלָכוֹת וְשִׁמְנֵים פִּילִגְשִׁים וְעֵלְמוֹת אֵין מִסְפָּר. אַחַת הִיא יוֹנְתֵי תַמְתָּי..."³⁵. שיר השירים משקף את האופק של ריבוי נשים, אך מציב אותו כרקע לבחירה באישה אחת.

אך הראיה העמוקה ביותר בתנ"ך לאידיאל המונוגמי טמונה בדימוי החוזר המרכזי בכתבי הנביאים (שגם כל שיר השירים התפרש לפיו), הממשיל את הקדוש ברוך הוא וכנסת ישראל לבעל ואישה בהתאמה. מִ"דָּנִי עֲקָרָה"³⁶ ועד "קוּמִי אוּרִי"³⁷, מִ"בְּגִדָה אִשָּׁה מְרֻעָה, כֵּן בְּגִדְתָם בִּי בֵּית יִשְׂרָאֵל"³⁸ עד "עוֹד אֶבְנֶה וְנִבְנִית בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל"³⁹, שבים הנביאים ומתארים את יחסי ה' ועמו כיחסים סוערים של בעל ואישה. והנה, אף דימוי זה בה־בעת משקף את האופי הפוליגמיני של המציאות שהתורה מתיישבת בתוכה, ומלמד כי יש להתעלות מעליו. עולה ממנו ציור של זכר אחד הניצב מול שבעים נקבות, בבחינת שבעים כלות פוטנציאליות. ה' יכול, אם הוא רוצה, "לשאת" את כל העמים ולמלא עמן את ההרמון הקוסמי שלו. אך הוא בוחר לא לעשות זאת. מיד אחרי פילוג הלשונות במגדל בכל הוא מתמקד בעם אחד ובלשון אחת – השושלת של אברהם, יצחק ויעקב. הקדוש ברוך הוא נתון במציאות פוליגמינית, אך בוחר להיות מונוגמי.⁴⁰ הוא עושה זאת כמעין גמילות טובה סימטרית: כפי שהעם מייחדו ומבדילו מבין האילים, כך ה' מייחד ומבדיל את עמו מבין העמים. "אֵת ה' הָאֱמֶרֶת הַיּוֹם לְהָיוֹת לָךְ לֹא־לְהֵימִם... וְה' הָאֱמֶרֶת הַיּוֹם לְהָיוֹת לּוֹ לְעַם סִגְלָה..."⁴¹.

סיכומו של דבר: התנ"ך בהחלט מתיר ריבוי נשים, ומתאר מצבים שהדבר התקיים; אך הוא בפירוש לא מעודד אותו. להפך: בשלל צורות – מתיאור בריאת האדם, דרך התיאור המפורט של הזוגיות בשיר השירים ועד לעצם תפיסת היחס התיאולוגי בין ה' לעמו – הוא משרד כי המציאות הרצויה לכתחילה היא של איש אחד המקדש אישה אחת, בעוד ריבוי נשים הוא יחסית בדיעבד.⁴²

האידיאל המונוגמי בקבלה

כאשר אנו עוברים ממישור הנגלה שבתורה למישור הנסתר שבה, רובד הסוד שבעומק הפרד"ס, אנו נתקלים בראיות עוד יותר מובהקות ועמוקות לכך שהאידיאל האמתי של התורה הוא זוגיות מונוגמית. נתמקד בשלוש מרכזיות מתוכן.

הראיה הראשונה מסתרת בשם הויה עצמו, שאותיותיו ומבנהו ניצבים בלב היכל סודות הקבלה. ארבע אותיות שם הויה משולות בזוהר בכל מקום לשני צמדים של זכר ונקבה: האותיות י"ה מסמלות זכר ונקבה עליונים ונסתרים יותר הנקראים "אבא" ו"אמא", והאותיות ו"ה זכר ונקבה תחתונים וגלויים יותר הנקראים "בן" ו"בת" או "קודשא־בריך־הוא" ו"שכינתיה". והנה, שני הזוגות הם מונוגמיים: אין שתי "אמהות", שתי "בנות" או שתי "שכינות", אלא זכר ונקבה בכל מישור. שם הויה מגלם שני דורות של משפחה מונוגמית לעילא ולעילא, תרתי משמע.

הראיה השנייה היא העיסוק הכביר במציאת הסברים רוחניים לדמויותיהן של לאה ורחל, בקנה מידה גדול יותר מכל אישה אחרת בתנ"ך, כולל שתי האמהות האחרות. בספר הזוהר הן מסמלות שני "עולמות",⁴³ בקבלת האר"י שני "פרצופים" עליונים,⁴⁴ ובתורת החסידות שני סוגים של "אותיות" בנפש.⁴⁵ זה מגיע לכך ש"רחל" ו"לאה" הופכות לשתי בחינות רוחניות של דמות אחת, ממש כמו ש"יעקב" ו"ישראל" הם שני שמות של איש אחד. ישנן סיבות רבות לתשומת הלב המיוחדת דווקא ליעקב ונשותיו, אך בהחלט ניתן לצרף אליהן את הרצון להפשיט את המציאות של שתי נשים עד שהן הופכות לשתי בחינות של אישה אחת. מכתבי הקבלה והחסידות עולה, כי רחל ולאה הן שתי פניה של כל אישה, ובהרחבה שתי פניו של כל "זולת", בין שגבר או אישה. לבסוף, האידיאל המונוגמי של התורה עולה מנושא גדול נוסף בקבלה, הנודע בשם "עליית המלכות" או "עליית הנוקבא". לפי האר"י⁴⁶ (והדברים פותחו גם בידי רבי שניאור־זלמן מליאדי, אדמו"רה הראשון של חסידות חב"ד),⁴⁷ הממד הנקבי של ההוויה, המכונה "ספירת המלכות" או "פרצוף נוקבא" ושהנשים הן המגלמות העיקריות שלו, נמצא בתהליך עלייה מתמדת לאורך ההיסטוריה. בתחילת ימי העולם הנקבה היא במדרגה נמוכה מהזכר, ובבחינת "מקבל" גרידא ביחס אליו; אולם ככל שההיסטוריה מתקדמת אל עבר ייעודה המשיחי, שיעור קומתה של האישה עולה, עד למצב שהיא והזכר נעשים "שווין בקומתן". אור־אז הופכת גם האישה ל"משפיעה" (תכונה המזוהה באופן מסורתי עם גברים בלבד), וקשר הדדי ושוויוני שורר בינה לבין האיש.

הדברים אינם נאמרים מפורשות, אך משתמעם בהחלט: בדורות עברו, כאשר מעמד האישה היה פחות מזה של האיש, היה מקום מסוים לריבוי נשים. אך ברגע שהיא משתווה אליו, מגיע לה יחס דומה ליחס שהוא מקבל. כפי שהוא הגבר היחיד של אשתו, כך אשתו צריכה להיות האישה היחידה שלו.⁴⁸ אכן, לפי החסידות, ברובד הפנימי של טקס הנישואין גם האישה מקדשת את האיש ו"אוסרת" אותו על אחרות.⁴⁹

חזון עליית המלכות מצטרף לכל שאר הנתונים שפרשנו, ויחדיו הם מסבירים מחדש את המציאות ההיסטורית של הפסקת נוהג ריבוי הנשים בפועל. הדבר מתגלה כתמורה שאינה מקרית אלא מהותית: ההיסטוריה מדביקה בהדרגה את חזון התורה המקורי, שהיה מקופל כבר בסיפור בריאת אדם וחוה. האישה נועדה להתפתח לאורך ההיסטוריה, ולהפוך מ"עזר" של האיש לדמות השווה לו בקומתה. ממילא נמצא שגם הגבר צריך להשתנות ולהידמות לאשתו: אף שמצד טבעו הביולוגי הוא עשוי להתאוות לכמה נשים (טבע שהתורה מהדהדת בכך שהיא מתירה בבסיסה ריבוי נשים, כלומר מלמדת אותנו לא להתכחש אליו), מצד טבעו הגבוה יותר – המתגלה בזכות עליית אשתו – הוא מבין כי הנכון ביותר בעבורו הוא להתמקד רק באשתו האחת ולהעמיק בהכרתה, כפי שהיא מתמקדת ומעמיקה רק בו. תאוותו לריבוי נשים תומתק בכך שיגלה ריבוי פנים ורברים באשתו, זה לפנים מזה – עומק אינסופי באישה אחת.

הערות

1. חיבור של "פוליי", ריבוי, ר"גניניה", אישה. פולייגניניה היא מקרה פרטי של "פולייגמיה" שפירושה ריבוי קשרי נישואין בכלל ("גמוס" ביוונית פירושו נישואין).
2. מלכים א יא, ג.
3. דברים יז, יז.
4. שמות כא, י.
5. דברים כא, טו.
6. ויקרא יח, יח.
7. יבמות סה, א.
8. ראו תוספתא כתובות ז, יא: "אימתי אמרו יוציא ויתן כתובה? בזמן שהוא רוצה והיא אינה רוצה, היא רוצה והוא אינו רוצה. אם היו שניהן רוצין יקיימו".
9. לרשימה מפורטת ראו: עדיאל שרמר, **זכר ונקבה בראם**, ירושלים, תשס"ד, עמ' 186-193.
10. רי"ף על מסכת יבמות כא, א.
11. רמב"ם, הלכות אישות, יד, ג: "נושא אדם כמה נשים אפילו מאה, בין בבת אחת בין בזו אחר זו ואין אשתו יכולה לעכב, והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת...".
12. אבן העזר, א, י; וראו גם שם, עו, ז-ח.
13. ראובן מרגליות, **עוללות: מחקרים תלמודיים קצרים**, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 8-15; משה דוד הר (עורך), **ההיסטוריה של א"י – תקופת המשנה והתלמוד והשלטון הביזנטי** (ירושלים 1985), עמ' 148-149; ועוד. עדיאל שרמר חלק על הנ"ל, אולם לא עלה בידו לקבץ אלא קומץ מקרים של נשיאת אישה שנייה, רובם ממקורות חיצוניים ולא בהתייחס לחז"ל עצמם (זכר ונקבה בראם, עמ' 198).
14. עקיבא פרידמן, "ריבוי נשים בחברה היהודית – מקורות חדשים מן הגניזה: מצב המחקר", בתוך **פעמים 25** (תשמ"ו-1985), עמ' 5-6.

15. שו"ת הרא"ש, כלל מד, סימן ח.
16. תשובות הרשב"א, חלק ג, סימן תמו.
17. עפ"י עדות רבי שמואל העליר, בתוך: הרב בצלאל לנדוי, הגאון החסיד מווילנא, ירושלים, תשל"ח, עמוד קז.
18. שו"ת שאילת יעב"ץ, חלק ב, סימן טו.
19. שו"ת יביע אומר, חלק ח, אבן העזר, סימן ב.
20. יבמות כ, א.
21. למשל, רמב"ץ על ויקרא יט, ב (ההדגשה שלי): "והענין, כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים, והתירה הַפִּיאָה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, אם כן ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסוכאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה".
22. מצודת ציון על שמואל א ו, ו.
23. דברים כא, טו.
24. וראו מדרש תנחומא על כי תצא פרק א:
- "כי תצא למלחמה". שנו רבותינו, מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. "וראית בשביה וגו' וגלחה את ראשה ועשתה את צפרניה" כדי שלא תמצא חן בעיניך [ציווי "אשת יפת תאר" (דברים כא, יא-יד)] מה כתיב בתריה [אחריו]? "כי תהיין לאיש שתי נשים" וגו' (טו-יז), שתיים בבית מריבה בבית, ולא עוד [אלא] "אחת אהובה ואחת שנואה" או שתיהן שנואות. מה כתיב אחריו? "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה" (יח-כא) כל מאן דנסיב יפת תאר נפיק מנייהו בן סורר ומורה [כל מי שנושא יפת תאר יוצא ממנו בן סורר ומורה].
- חז"ל קושרים כאן את מקרה שתי הנשים לציווי "אשת יפת תאר" המוזכר לפניו ולמקרה "בן סורר ומורה" המוזכר אחריו, הופכים את שלושתם לרצף אחד של "עבירה גוררת עבירה" (וזאת אף שאשת יפת תאר ואישה שנייה אינן עבירות!). מכך שעל ציווי אשת יפת תואר אומרים חז"ל בפירושו שהוא לגמרי בדיעבד ("לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע", בבלי קידושין כא, ב), עולה כי כל הרצף הזה הוא בדיעבד, ומוביל לתוצאות שליליות.
25. וראו אבות דרבי נתן נוסח ב, פרק ב: "ר' יהודה בן בתירא אומר, דורש היה איוב בינו ובין עצמו... אילו היה ראוי לאדם הראשון להנתן לו עשרה נשים היה נותנו לו, ולא היה ראוי להנתן לו אלא אשה אחת בלבד. גם אני די אשתי, די חלקי".
- מדרשי חז"ל והקבלה מספרים אמנם על אודות "חנה ראשונה" (שהפכה לשדה "לילית"), אולם שם מדובר על כך שהיא קדמה בזמן לחוה המוכרת, לא שהתקיימה עמה בו בזמן. מהמדרשים שלפיהם אדם שימש עם לילית במשך 130 השנים שפרש מחוה (בבלי עירובין יח, ב; בראשית רבה כ, יא) משתמע שהיה זה מעין גיאוף, שהוליד "שידין ורוחין ולילין", ממש כאילו אדם היה מחויב באשתו בלבד.
26. בראשית א, כז.
27. שם, כד. השורש דב"ק בתנ"ך מזוהה עם דבקות כנסת ישראל, הכלה, בקדוש ברוך הוא, החתן: "וְאַתֶּם הַדְּבָקִים בַּה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כְּלֶכֶם הַיּוֹם" (דברים ד, ד), "לְלַכֵּת כְּכֹל דְּרָכָיו וּלְדַבְּקָהּ בּו" (שם יא, כב), ועוד. מכך שכאן הגבר הוא הדבק באשתו, כאילו היא העיקר והוא הטפל, רמוזה הבלעדיות הרצויה של הגבר לאשתו.
28. בראשית ד, יט.

29. על פי פשט בלבד, משום שלפי המדרשים נעמה, בתו של למך מצלה, היא אשתו של נח ואם כן אמם של שם, חם ויפת, וממילא האנושות כולה. אך בכך שנח נשא רק אותה ניתן לראות תיקון והפסקה של מנהג ריבוי הנשים בשושלת קין שהיא מייצגת.
30. בראשית ה, כח-כט.
31. אכן, ניכר שהרבר היה יקר לו ביותר: כאשר ראה שאשתו עקרה לא בחר לבוא אל שפחה כאביו לפניו ובנו אחריו (הדרך ה"טבעית" לפריון באותם ימים) אלא בחר להתפלל על כך עד שייענה (הדרך ה"על-טבעית" לפריון).
32. בראשית כו, ח.
33. משנה ידיים ג, ה.
34. שיר השירים ב, ב-ג.
35. שם ו, ח-ט.
36. ישעיה נד, א.
37. שם ס, א.
38. ירמיה ג, כ.
39. שם לא, ג.
40. מסיבה זו נביאי אומות העולם מתוארים כפילגשים בלבד, ראו למשל רש"י על במדבר כב, ח: "אין רוח הקודש שורה עליו [על בלעם] אלא בלילה וכן לכל נביאי אומות העולם... כאדם ההולך אצל פלגשו בהחבא".
41. דברים כו, יז-יח. מההקבלה בין ה' לבעל נלמד שפוליאנדריה, ריבוי גברים, שהתורה כן שוללת בבסיסה, משולה לעבודת אלילים. ואכן ניתן לומר שיש משהו ירוד יותר במציאות של אישה השווה במקביל עם מספר גברים מאשר המצב ההפוך, ולו מהסיבה שלהתעבר היא יכולה רק מאחד מהם ולא יהיה ניתן לדעת מי זה.
42. וראו הערה 24 לעיל. לראיות הנ"ל מהמקרא יש להוסיף את רצף הפסוקים בקהלת (ט, ז-י) המתארים את אורח החיים הרצוי לאדם, בהם נאמר "רְאֵה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אֶהְבֵּת כָּל יְמֵי חַיֵּי הַבְּלָה... כִּי הוּא חֶלְקֶךָ בְּחַיִּים... (ט) – אשה אחת ולא שתיים.
43. ראו למשל: זוהר, ח"א, קנב, א (סתרי תורה).
44. ראו למשל: כתבי האר"י, עץ חיים, שער לאה ורחל.
45. ראו למשל: רבי שניאור־זלמן מליאדי (אדמו"ר הזקן), לקוטי תורה, פ' נשא כו, ב; רבי דובער שניאורסון (אדמו"ר האמצעי), שער היחוד, פרק לח (קלה, ב).
46. ספר עץ חיים, שער מעוט הירח.
47. רבי שניאור־זלמן מליאדי, תפילות מכל השנה, ברכות אירוסין ונישואין, ד"ה "מהרה ה' אלקינו"; תורה אור, מד, ד-מה, א.
48. אחת הרמויות המגלמות במיוחד את עליית המלכות היא שרה, עליה אומר ה' לאברהם: "כל אֲשֶׁר תֹאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שָׁמַע בְּקֹלָהּ" (בראשית כא, יב), שמכך נלמד ש"היה אברהם טפל לשרה בנביאות" (שמות רבה א, א). והנה, תופעה זו היא דווקא כשהיא אומרת לו לגרש את הגר. שרה כמו אומרת לאברהם: נגמרה התקופה שבה הרשיתי לך לשאת עוד אישה, מעתה עליך לקיים את האידיאל המשיחי של אישה אחת בלבד!
49. וראו: הרב יצחק גינזבורג, "הרי אתה מקודש לי", בכרך זה.